

FACILITAREA SOCIALĂ

1. Cercetările anterioare anului 1940

Faptul primordial al științei psihosociologice este evoluția individului în mijlocul semenilor. În forma sa incipientă, ca și în formele cele mai evoluat, socialul înseamnă conviețuire. Este individul afectat de simpla prezență a celorlalți? Constituie co-prezența pură o situație de influență socială? La începutul veacului al XX-lea tînăra disciplină a psihologiei sociale făcea din această întrebare obiectul primelor sale experimente.

Într-un articol din 1898, intitulat “Factori dinamogenetici în competiție și în imprimarea ritmului”, psihologul american Norman Triplett a remarcat timpii superiori ai cicliștilor evoluînd în compania altora, în comparație cu timpii obținuți în situația de cursă solitară. El a imaginat apoi un context pe care l-a vrut modelul curselor de biciclete, cerînd unor copii să acționeze mulinete, “cît de repede sunt în stare”, singuri sau avînd alături pe alții care făceau același lucru. Cercetătorul a constatat o performanță superioară în al doilea caz, conchizînd asupra influenței benefice pe care prezența altora ce execută o sarcină identică o are asupra individului.

În anii ‘20 Floyd Allport, autorul primului manual de psihologie socială ce-și întemeia sintezele pe studii experimentale, a dat un nume acestui fenomen - facilitarea socială, semnalîndu-i prezența și în lumea animală. În principiu, facilitarea socială se referă la ameliorarea performanței subiectului atunci cînd ceilalți sunt de față în raport cu situația în care subiectul se află singur. Același psiholog a distins între efectele publicului (ceilalți asistă pasivi la evoluția subiectului) și efectele co-acțiunii (ceilalți prezenți fac același lucru ca și subiectul).

În perioada dintre cele două războaie mondiale cercetările s-au înmulțit, făcînd apel atît la subiecți umani, cît și la subiecți recrutați din diferite specii animale. Totuși, pe lîngă efectele propriu-zise de facilitare socială, s-a constatat curînd că există situații în care prezența altora se soldează cu efecte negative asupra performanței. Lipsa unei explicații unificatoare, precum și dificultatea de a defini cu exactitate pasivitatea publicului, au condus la dispariția interesului pentru acest fenomen.

Cursul 8

2. Teoria impulsului

În 1965, când Robert Zajonc publică un articol cu un impact deosebit, studiile asupra facilitării sociale căzuseră în desuetudine și mulți le priveau ca pe o eroare a debutului, ca pe o fundătură a cercetării. Prin simplitatea și nemaipomenita eleganță a interpretării sale, Zajonc va resuscita preocupările pentru acest domeniu. Astăzi nici o discuție despre procesele de grup sau despre influența socială nu mai poate ocoli problema dificilă a facilitării sociale.

Punctul de plecare al psihologului social american a fost un principiu binecunoscut al psihologiei experimentale: ideea că activarea (sau excitarea fiziologică) întărește răspunsul dominant. Potrivit ecuației lui Hull - Spence, tendința de a da un răspuns crește direct proporțional cu puterea obișnuinței de a-l emite și cu nivelul impulsului. Creșterea activării îmbunătățește performanța în activitățile simple, bine învățate; aici răspunsul către care există propensiune - răspunsul dominant - este cel corect. Dimpotrivă, în sarcinile complexe răspunsul dominant nu mai corespunde celui corect, iar activarea, favorizând emiterea lui, duce la o performanță slabă sau chiar la eșec. Zajonc a aruncat o punte între cele două domenii de cercetare, observând că prezența celorlalți determină creșterea activării – aceasta este ipoteza fundamentală a modelului său. Prin urmare, compania celorlalți provoacă răspunsurile dominante, făcând ca individul să se depășească pe sine în sarcinile simple, pe care le cunoaște perfect și să aibă o evoluție nemulțumitoare în cele complicate, de rezolvare de probleme sau de creativitate. La drept vorbind, facilitarea socială își merită numele numai în cazul primului tip de sarcini - în sarcinile complexe ea se transformă într-un serios blocaj extern.

În 1969, Zajonc, Heingarten și Herman au realizat un experiment inspirat din studiile interbelice asupra facilitării sociale la animale: ei au folosit drept subiecți gândaci de bucătărie. Se știe că în fața unei surse de lumină răspunsul dominant al insectelor este fuga. Zajonc și colaboratorii săi au construit un aparat care conținea fie un tub drept prin care se puteau deplasa insectele, fie un tub în cruce. În cazul tubului drept, ei au plasat o sursă de lumină la un capăt, iar la cellalt capăt o cameră întunecoasă, care reprezenta limanul pentru gândacii fotofobi. În aceste condiții, răspunsul dominant era adaptativ: fugind în linie dreaptă în sensul opus celui din care venea lumina, gândacii se adăposteau în întuneric. Pe de altă parte, în cazul tubului în cruce, camera întunecoasă nu se afla la capătul opus sursei de lumină, ci era plasată lateral: ca să ajungă la adăpost, insectele trebuiau să se întoarcă la dreapta la jumătatea drumului. Dacă ele continuau să alerge înainte, dădeau peste o cameră luminoasă. De data aceasta, răspunsul dominant nu era cel adecvat: îndepărtându-se în linie dreaptă de sursa de lumină, insectele se îndepărtează și de camera întunecoasă.

Cursul 8

Potrivit ipotezei fundamentale a lui Zajonc, prezența altora din aceeași specie va întări răspunsul dominant. Această întărire va ameliora performanța în cazul tubului drept, dar va deteriora în cazul tubului în cruce. Experimentatorii au creat două condiții de prezență socială: co-acțiune și public pasiv. Co-acțiunea presupunea ca insectele să alerge câte două, fie în tubul drept, fie în tubul în cruce. Prezența publicului pasiv a fost asigurată prin crearea unor mici cabine de o parte și de alta a tuburilor din plexiglas, prin care patru insecte priveau la cele care se puneau la adăpost în fața luminii; evident, insectele din tub puteau percepe această prezență socială. Rezultatele acestui experiment bizar pentru psihologia socială au confirmat pe deplin teoria impulsului: în aparatul cu tub drept, prezența celorlalți din aceeași specie a făcut ca insectele să ajungă mai repede în camera întunecoasă. Dimpotrivă, insectele care alergau în tubul în cruce și care trebuiau să emită un răspuns subordonat pentru a ajunge în întuneric, au avut o performanță mai slabă dacă au fost însoțite sau privite de alte insecte decât dacă au fost singure. Așadar, prezența celorlalți a crescut probabilitatea răspunsului dominant, fie el corect sau incorect.

Zajonc a insistat asupra rolului simplei prezențe în facilitarea socială. Potrivit acestui autor, facilitarea socială, deci ameliorarea performanței subiectului în sarcinile simple și deteriorarea performanței lui în sarcinile complexe, are la bază simpla prezență a celorlalți. Simpla prezență implică un public total inactiv, ce nu oferă nici un feedback. Zajonc susține că fenomenul de facilitare socială are loc, indiferent de ceea ce fac membrii publicului, și indiferent de ceea ce gândește subiectul despre prezența lor.

3. Teoria fricii de evaluare

Principala rivală a concepției lui Zajonc este teoria fricii de evaluare, elaborată de Nicholas Cottrell (1972). Acesta susține că publicul ca și co-actorii înseamnă pentru individ înainte de toate posibilitatea de a fi evaluat. Ca atare, autorul menționat propune o modificare a teoriei simplei prezențe, avansând ipoteza că celălalt provoacă o creștere a activării (excitării fiziologice) numai dacă este privit ca un potențial evaluator. Cottrell acceptă ideile lui Zajonc despre rolul activării în situațiile de facilitare socială (aceasta stimulează răspunsurile dominante), dar neagă faptul că activarea ar fi produsă de simpla prezență a celorlalți.

Spre a testa această ipoteză, Cottrell și colaboratorii săi (1968) au contrastat condiția de simplă prezență cu una în care membrii publicului erau legați la ochi, explicându-se subiectului că se pregătesc astfel pentru a participa la o experiență asupra percepției. Spre deosebire de publicul dispunând de posibilitatea urmării evoluției subiectului, cei lipsiți de această

Cursul 8

posibilitate n-au determinat răspunsuri dominante decât într-o măsură foarte redusă; cercetătorii au putut conchide că ei n-au influențat nivelul de activare al subiectului. Facilitarea socială are la bază, așadar, evaluarea pe care ceilalți o fac asupra subiectului, și nu simpla lor prezență.

Ceilalți diferă mult între ei în privința capacității lor percepute de a ne evalua. Ce caracteristici au cei pe care-i în măsură să ne evalueze?

S-a demonstrat, de asemenea, că indivizii cu scoruri înalte la anxietate devin mai anxioși în situația de evaluare de către un public decât cei ce au această trăsătură mai puțin pronunțată, fapt ce confirmă teoria fricii de evaluare. Cottrell a explicat capacitatea instanței evaluatoare de a suscita frică prin anticiparea de către actor a rezultatelor negative ale evaluării. Provoacă frică, aceste expectanțe produc implicit o creștere a activării. Pe de altă parte, expectanțele cu privire la urmările pozitive ale evaluării implică și ele o activare, încât ambele tipuri de expectanțe sfârșesc prin a produce efecte de facilitare socială.

4. Teoria distragere-conflict

O teorie a facilitării sociale ce ține seama mai puțin decât oricare alta de caracterul social al acestui fenomen este teoria distragere - conflict, aparținând lui G. Sanders și R. Baron. Sanders și Baron se declară și ei de acord cu Zajonc în ceea ce privește efectele activării fiziologice în situațiile de facilitare socială, dar în viziunea lor activarea apare ca urmare a distragerii atenției subiectului de către ceilalți. În această teorie, concentrarea atenției subiectului joacă rolul central. Ceilalți, în calitate de observatori sau de co-actori distrag atenția subiectului de la sarcină; astfel ia naștere un conflict, subiectul trebuind să decidă dacă își va concentra atenția în continuare pe sarcină sau și-o va focaliza pe ceilalți. Conflictul, ce corespunde unei supraîncărcări a sistemului cognitiv, cauzează activare (excitare fiziologică) iar aceasta la rândul ei conduce la efectele cunoscute asupra performanței (îmbunătățirea performanței în sarcinile simple și deteriorarea ei în sarcinile complexe). Și stimulii non-sociali dispun de potențial de distragere a atenției, încât și ei pot declanșa activarea, afectând performanța.

*

Facilitarea socială constituie astăzi obiectul unei vii confruntări de idei. Chiar dacă procesele de facilitare au loc la nivelul zero al interacțiunii ele constituie forma radicală de influență, cea mai simplă, dar căreia cu greu ne putem sustrage.